

Tekijänoikeudet – yksityisyydensuoja? Tutkijan dilemma

Liisa Söderlund, Maria Rehbinder

”Vuonna 2004 mulla oli pitkä juoppoputki, asuin metsässä ja olin ihan deekiksellä. Nyt seison ruusu kädessä oman näyttelyn avajaisissa”.

Lokakuussa 2010 juhlimme Kiasmassa yhdeksän asunnottomuudesta kokemusta omaavan henkilön näyttelyä. Kolmevuotisen valokuvausprojektin toisen näyttelyn avasimme vuotta myöhemmin Suomen valokuvataiteen museossa.

Projektin aikana osallistujat pohtivat kokemustaan asunnottomuudesta ja valokuvasivat omakohtaisia kokonaisuuksia. Valokuvaus koettiin mielenkiintoiseksi ja se tarjosi vaihtelua osallistujien arkeen. Merkittävin asia, johon koko toiminta myös tähtäsi, olivat näyttelyt. Niiden tavoitteena oli lisätä yleisön tietoisuutta asunnottomuudesta ja herättää keskustelua yhteiskunnallisesta ongelmasta. Kuvat nukkumapaikoista kaduilla ja puistoissa kertoivat karusta elämästä.

”Tossa me asuttiin puoltoista vuotta, se on Espalla se invavessa. Joskus joku tuli kolkuttelemaan ovea, mutta kun huomasi, että me ollaan siellä niin lähti pois. Tossa me käytiin aina aamupesulla ja otettiin kans juomavedet, joskus sielt löyty kolikoita, kun turistit oli heittäny. Tää kuva on Lintsiltä, sielt mäestä. Tossa me nukuttiin talvi. Yksi mummo toi meille leipiä ja lämmikettä.”

Kertomukset arjesta, selviytymisistä ja hetkistä joiden vuoksi elämällä oli merkitystä, tulivat esille valokuvien ja tekstien kautta, tehden osallistujat ja heidän elämänsä asunnottomina näkyviksi. Lehtien haastattelut ja myönteinen palaute toivat varmuutta onnistumisesta ja osallistujat kokivat näyttelyiden vaikuttaneen yhteiskunnalliseen keskusteluun. Se nosti heidän itsetuntoaan.

”Meidän näyttelyiden takia aika moni, kun me ollaan tuttavina tavattu, on saanut kämpän. Kyll se jotain poiki kuitenkin.”

Kuvat ja tekstit nimettiin näyttelyissä, kuten osallistujat halusivat – kaksi heistä toivoi sukunimen poisjättämistä, muut halusivat esiintyä omilla nimillään. Valokuvaajana pidin itsestään selvyutenä tekijänoikeuksien kunnioittamista.

Kiasman näyttelyä tehdessämme aloitin väitöstutkimukseni, joka arvioi valokuvausta osallistavana metodina. Koska tutkimusaineisto koostui julkisesti esillä olleeseen näyttelyyn tehdyistä valokuvista, sovoin, että osallistujat esiintyvät myös tutkimuksessa omilla nimillään kuvien yhteydessä. Aineistositaatit sovittiin tutkimustekstissä jättää nimeämättä, jotta henkilöt eivät korostuisi erillisinä yksilöinä.

Kirjoittaessani väitöskirjaa havahduin kuitenkin ongelmaan: näyttelyiden kautta tavoitettu julkisuus ja tekemäni sopimukset tarkoittivat tutkimuseettisesti tärkeästä tunnistamattomuuden periaatteesta luopumista. Yksityisyyden kunnioittaminen on yksi tärkeimpiä tutkimuseettisiä normeja ja sen varmistamiseksi on käytäntönä poistaa suorat tunnisteet julkaistavasta aineistosta, anonymisoida. Havaintoni tutkimukseen liittyvästä ongelmasta johti eettiseen pohdintaan, joka ohjasi myös tutkimustehtävän kirkastumista. Nimeämällä kuvat väitöskirjassa tekijöilleen, kunnioitan heitä ja välttääkseni heille tunnistamisesta aiheutuvia ikäviä seurauksia, harkitsen huolellisesti, mistä asioista kirjoitan tunnistettavasti ja miten kirjoitan.

Liisa Söderlund kirjoittaa väitöskirjaansa Aalto-yliopiston taiteiden ja suunnittelun korkeakoulussa, valokuvataiteen osastolla.

Tekijän yksinoikeus määrätä tekijän nimen ilmoittamisesta

Bernin yleissopimus suojaa tekijänoikeutta tekijän yksinoikeutena. Bernin yleissopimuksen 6 bis artikla ilmaisee oikeussäännön, jonka mukaan tekijän yksinoikeuteen kuuluu osana tekijän moraalisia oikeuksia oikeus tulla tunnustetuksi teoksensa tekijänä. Oikeus tulla tunnustetuksi teoksensa tekijänä tekijällä on riippumatta tekijän taloudellisista oikeuksista ja myös sen jälkeen, kun tekijä on luovuttanut taloudelliset oikeutensa pois. Euroopan unionin lainsäädäntöä tulkittaessa on noudatettava Bernin yleissopimusta. Bernin yleissopimuksen 1–21 artikloja unionin on noudatettava WIPO:n tekijänoikeussopimuksen nojalla, jonka sopimusosapuoli unioni on.

Suomea sitovan Bernin yleissopimuksen määräykset on saatettu voimaan tekijänoikeuslaissa. Tekijän nimestä säädetään tekijänoikeuslain 3 §:n 1 momentissa. Kun tekijä päättää julkaista valokuvansa tai muun teoksensa, hän päättää, miten hänen nimensä mainitaan teoksen yhteydessä. Tekijä on aina luonnollinen henkilö ja hän voi päättää julkaista teoksensa salanimellä, nimimerkillä, nimettömänä tai omalla nimellään. Tekijän nimi on ilmoitettava sillä tavoin kuin hyvä tapa vaatii, kun teos toisinnetaan tai teos julkaistaan esimerkiksi näyttelyssä, verkkosivuilla, artikkelissa tai kirjassa. Tekijänoikeuslain kannalta kyse on isyysoikeuden suojaamasta tekijän nimestä ja tekijän yksinoikeudesta määrätä tekijän nimen ilmoittamisesta.

Tekijän nimi tulee ilmoittaa tekijän pyytämässä muodossa. Korkein oikeus on ratkaisussaan 2005:92 todennut mm. seuraavaa: Tekijän tahdon merkitys ilmenee myös siinä, että teoksessa olevaa tekijän nimeä ei vastoin hänen tahtoaan voi siitä poistaa ilman, että se loukkaisi tekijän tekijänoikeuslain 3 §:n 1 momentista ilmenevää oikeutta.

Henkilön nimi henkilötietona

Henkilötietojen määritelmästä säädetään EU:n yleisen tietosuojasetuksen 4 artiklan 1) kohdassa, jonka mukaan henkilötiedoilla tarkoitetaan tunnistetietoja, kuten nimeä tai esim. henkilöön liittyviä taloudellisia tai sosiaalisia tietoja. Henkilötietojen käsittelyä määrittelee sitova lainsäädäntö, jossa henkilön omia tietojaan koskevaa sopimusvapautta ja itsemääräämisoikeutta on rajoitettu. Viranomaisen valvoo tietosuojalainsäädännön noudattamista.

Tietosuoja-asetuksen 6 artiklan 1 a) kohdan mukaan henkilötietojen käsittely on lainmukaista, kun henkilö on antanut suostumuksensa henkilötietojensa käsittelyyn yhtä tai useampaa erityistä tarkoitusta varten. Suostumus on määritelty 4 artiklan 11) kohdassa ja sen tulee olla vapaaehtoinen, yksilöity, tietoinen ja yksiselitteinen tahdonilmaisu. Lisäksi asetuksen 7 artiklassa säädetään, että jos henkilö antaa suostumuksen, joka koskee myös muita asioita, on henkilötietojen käyttöä koskeva suostumus esitettävä selvästi erillään muista asioista ja suostumuksen saajan on pystyttävä osoittamaan saamansa suostumus.

Itsenäistä tutkimusta tekevistä väitöskirjan tekijästä, joka määrittelee henkilötietojen keräämisen tavoitteet ja keinot, tulee tietosuoja-asetuksen tarkoittama rekisterinpitäjä, johon kohdistuvat moninaiset rekisterinpitäjän velvollisuudet. Tutkittavasta, jonka tietoja kerätään, tulee tietosuoja-asetuksen mukainen rekisteröity, ja hänelle kuuluvat rekisteröidyn laajat ja yksityiskohtaisesti määritellyt oikeudet.

Lex specialis derogat legi generali

Tarkasteltavassa tapauksessa Liisa Söderlundin väitöskirjassa toisinnetaan teoksia, jotka on julkistettu valokuvanäyttelyissä ja julkaistu näyttelyluetteloissa ja lehtiartikkeleissa tekijöiden suostumuksella ja tekijöiden nimi ilmoittaen. Julkaistujen valokuvateosten tekijät ovat antaneet suostumuksensa valokuviansa käyttöön ja tekijän nimen ilmoittamiseen väitöskirjassa.

Onko tässä käytössä kyse tekijöiden ja väitöskirjan tekijän välisestä tekijänoikeutta koskevasta sopimuksesta, jonka osalta tekijöillä ja tutkijalla on sopimusvapaus ja tekijät käyttävät heille kuuluvaa yksinoikeuttaan määrätä tekijän nimen ilmoittamisesta?

Vai ovatko kyseessä henkilörekisterin muodostavat henkilötiedot ja rekisteröidyn antamat suostumukset rekisterinpitäjälle?

Yleinen tietosuoja-asetus on yleislaki, joka koskee kaikkia henkilötietoja. Henkilön nimi voi erityistapauksessa olla myös tekijänoikeuslain tarkoittama tekijän nimi. Lainvalintaa koskevan säännön mukaan tulee laintulkinnan kohteeseen soveltaa sitä koskevaa erityislainsäädäntöä.

Soveltuva erityislainsäädäntö syrjäyttää yleislain. Tekijöiden nimet ovat Liisa Söderlundin väitöskirjassa tekijöiden moraalisten oikeuksien suojan kohteena, ja tekijänoikeutta koskevat säännöksiä sovelletaan. Tekijät ovat antaneet suostumuksensa tekijän nimen ilmoittamiseen tekijän ominaisuudessa.

Miten tekijänoikeutta koskeva suostumus tulisi antaa silloin, kun suostumuksen antaa tutkittava? UK Data Archiven ohjeistuksessa ja mallilomakkeessa lähdetään siitä, että haastateltavalle voi syntyä haastatteluun tekijänoikeus ja hän voi antaa suostumuksen teoksen käyttöön ja tekijän nimen ilmoittamiseen.

Lainvalintaa koskevat näkökohdat eivät vaikuta tutkimuseettiseen pohdintaan, joka lähtee aina tutkittavien kunnioittamisesta ja vahingoittamisen välttämisestä. Myös tutkittavien itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen johtaa tekijän nimen ilmoittamiseen tekijän tahdonilmaisun mukaisesti.

Tekijänoikeus ja henkilötietojen suoja perusoikeuksina

Euroopan unionin [perusoikeuskirja](#) turvaa perusoikeudet. Perusoikeuskirjan 17 artiklan 2. kohdan mukaan turvataan perusoikeutena tekijänoikeudet ja perusoikeus kirjan 13 artiklan mukaan turvataan perusoikeutena taiteen ja tieteellisen tutkimuksen vapaus. Tieteellistä tutkimusta turvaavia perusoikeuksia ovat Euroopan unionin perusoikeuskirjan 13 artiklan mukainen taiteen ja tutkimuksen vapaus, jonka mukaan taiteen ja tieteellisen tutkimuksen vapaus turvataan ja akateemista vapautta kunnioitetaan sekä 11 artiklassa turvattu sananvapaus. Perusoikeuskirjan 8 artiklan 1 kohdan mukaan jokaisella on oikeus henkilötietojensa suojaan.

Tietosuoja-asetuksen perusteluosion johtolauseessa 4) todetaan, että oikeus henkilötietojen suojaan ei ole absoluuttinen, sitä on tarkasteltava suhteessa sen tehtävään yhteiskunnassa ja sen on suhteellisuusperiaatteen mukaisesti oltava oikeassa suhteessa muihin perusoikeuksiin.

Yleisen tietosuoja-asetuksen 85 artiklan 1. kohdan mukaan jäsenvaltion on sovitettava yhteen asetuksen mukainen oikeus henkilötietojen suojaan sekä oikeus sananvapauteen ja tiedonvälityksen vapauteen mukaan lukien käsittely akateemisia tarkoituksia varten. Näitä tarkoituksia varten jäsenvaltion on säädettävä vapautuksia ja poikkeuksia. Mikäli tekijänoikeussuojan ensisijaisuus suhteessa henkilötietojen suojaan ei olisi tekijän nimen kohdalla selkeää nykyisen kansallisen lainsäädännön perusteella, tulee tämä suhde selkeyttää kansallisessa lainsäädännössä, jota parhaillaan kehitetään yleisen tietosuoja-asetuksen johdosta.

OTK, Maria Rehbinder on Taideyliopistojen tekijänoikeuspalvelun tekijänoikeusasiamies

Tekijänoikeuslaki: <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1961/19610404>

Tietosuoja-asetus: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679>

Lex specialis derogat legi generali tulkintasäännöstä tarkemmin ks. Silvia Sorzetto: The Lex Specialis Principle and its Uses in Legal Argumentation, Eunomia Nro 3, septiembere 2012 –febrero 2013 pp.61-87 (<http://eunomia.tirant.com/?p=1164>)

UK Data Archive: <http://www.data-archive.ac.uk/create-manage/copyright/copyright-ownership>

UK Data Archiven mallilomake: <http://www.data-archive.ac.uk/media/112638/ukdamodelconsent.pdf>

